

**Натисніть тут, щоб
купити книгу на сайті
або замовляйте за телефоном:
(0352) 51-97-97, (067) 350-18-70,
(066) 727-17-62**

Євген Гуцало

ПОЗИЧЕНИЙ ЧОЛОВІК

Роман

«Позичений чоловік» Євгена Гуцала (1937–1995) — це роман абсурду, пародія на соцреалізм з його «героїчними буднями», що переплітається з містичними прозріннями головного героя — простого селянина Хоми Прищепи, «старшого куди пошлють».

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу видавництва.*

Навчальна книга — Богдан, просп. С. Бандери, 34а,
м. Тернопіль, 46002, тел./факс (0352) 52-06-07; 52-05-48
office@bohdan-books.com www.bohdan-books.com

Збут: (0352) 43-00-46, (050) 338-45-20

Книга поштою: (0352) 51-97-97, (067) 350-18-70, (066) 727-17-62
mail@bohdan-books.com

м. Київ: (044) 296-89-56; (095) 808-32-79, nk-bogdan@ukr.net

I. НЕ ПІВТОРАКОЖУХА Й НЕ ЧОРТИЙОГОБАТЬКА

Серед нашого народу, скажу я вам, трапляються всякі прізвища — чудернацькі, химерні, дивовижні, неправдоподібні. Про ніякі — й мови ніякої: вони веселою усмішкою не скроплять вуста, глузливим жаром не запалють очей. А тільки залетіло до вух кому незвичайне чи кумедне прізвище, як, дивись, розгладилися зморшки на обличчі, прокинулося серце, а розум погострішав умить, так і бродить, щоб спромогтися на дошкульний жарт, на перчистий кпин чи солоний дотеп.

Тільки в нашому селі небувало багатий урожай на прізвища, які то хлібом, здається, пахнуть, то дьогтем і смолою під них відгонить за верству, а то квіткою — садовою чи луговою — дурманять. А є прізвища, так би мовити, які начебто самі на городі вирости: Буряк, Гарбуз, Гичка, Хміль. Є прізвища, які, либонь, із лісу прибігли та й прилучились до людського гурту: Лисиця, Вовк, Ведмідь, Борсук. Звісно, не без тих у нашому селі водиться, що з пташиної зграї: Горобець, Орел, Півень. Було ще в повоєнні часи прізвище Сало, та це Сало кудись виїхало на шахти Донбасу, так і не повернулось назад. Зате можемо похвалитись Кендюхом — таким Кендюхом може повеличатись не кожне село, як і прізвищами Макуха, Вареник, Галушка, Довбня, Гайдамака, Буцол, Шепета.

І справді, що трапляється — те трапляється. Ну як, скажіте, жити людині, яку називають Півторакожуха? Хто і з якої причини так охрестив, пошкодувавши двох кожухів, а вділивши саме півтора? Або як має почуватись не жінка, ні, а чоловік, що носить прізвище Панібудьласка? Чия буйна і щира фантазія посадила цю квітку-ім'я, щоб вона росла і цвіла в народній мові, у людських поколіннях і ніколи не переводилась? Або ж Чортийгобатька! Коли поміркувати, то виходить, що батько, глава сім'ї — Чортийгобатька, що діти цього батька — теж Чортийгобатька, що внуки — знову ж таки, хоч круть, хоч верть, Чортийгобатька. А якщо вродлива дівчина завелась у цьому роду, як їй носити прізвище Чортийгобатька? Звісно, тій, що води з її лица не пити, ще якось і пасувало б таке прізвище, а от красуні, на яку всі заглядаються?!

Хоч що б там казали мені, а прізвище має личити людині. Либонь, ще ні один Чортийгобатька ніколи не дослужувався до міністра, так само, як ні один Півторакожуха не ходив у генералах. Може, я кепсько знаюсь на історії нашої держави, і хтось хоче заперечити, навести докази-спростування? Доказуйте, спростовуйте, а тільки я однаково стоятиму на своєму, що з жодного Чортийгобатька і в майбутньому не може бути ніякісінського міністра, як у майбутньому не може бути генералів із Півторакожухів.

А хто ж може бути, по-моєму? Ну, коли міністром, то тільки той, хто вже носитиме прізвище не Чортийгобатька, а Батько. А генералом, звичайно, не Півторакожуха, а тільки Кожух!

Ось так...

Хоча був колись у нашому районному універмазі продавець, на взутті стояв, прозивався Розумом. А насправді ж дурний-дурнісінький, як вивернуті кирзові халяви, що блищали на прилавку за його спиною. Або, пригадую, й інші непорозуміння трапляються з прізвищами. Так, служив зі мною в одній роті старшина Волик, загинув при форсуванні Дніпра під Лоевом, то нічого волячого не мав, а швидше скидався на хитрого рудого лиса, так його позаочі й називали.

А балачка вся ця до того, що моє прізвище нічим не вирізняється з-поміж інших, якими таке славне село наше, сусідні села, вся Україна.

Я — Хома Прищепа.

Сказавши, що я — Хома Прищепа, я, звісно, ще нічого не сказав, а тільки назвав своє ім'я та прізвище. Личать вони мені чи не личать? Не знаю, а тільки звук я до них так, як, мабуть, не звикають до зношених чобіт, до потертих штанів чи облізлої шапки. Та що там чоботи, шапка і штани, коли я призвичаївся до них дужче, ніж навіть до своєї законної жінки Мартохи, а до неї, повірте, я призвичаївся більше, ніж будь-хто інший.

От давали б мені в обмін на Прищепу найкращі в світі прізвища, такі, що звучать чи сурмою, чи барабаном, чи громом, і не взяв би. Називайте Македонським, Наполеоном, маршалом Жуковим — а я не хочу! Називайте Султанмуратом (був у розвідці нашої дивізії такий одчайдух-зірвіголова, що ніколи без живого «язика» не повертався з ворожого тилу) — руками й ногами домагатимусь, щоб не називали. І навіть Венеційським бути не хочу, а всі ж бо й спросоння скажуть, що Венеційський ось уже який рік є начальником районного відді-

лення міліції, його за верству впізнають, дух його через залізну стіну чують.

Я — Прищепа, така вже халепа. І я вдячний своїм предкам, які колись так надумали наректись, а нарикшись, залишили прізвище в дарунок своїм нащадкам. Дивно, але так: подеколи відчуваю радість, що я в цьому світі не Півторакожуха й не Чортійогобатька. А також тішуся з того, що я не Гичка і не Півень, що я не Сало і не Макуха. Бо що б там хто казав, а Прищепи-нащадки зі своїм прізвищем годні не тільки землю орати й засівати, не тільки валашити баранів і видублювати шкури, а й, дивись, до міністра можуть дослужитись, полетіти в космос або навіть грати у футбол!

II. НЕ З ГРИЖИНЕЦЬ І НЕ З ГАЗОПРОВІДНОГО

Тепер вам буде цікаво знати, звідки я родом.

Назви сіл, як і людські прізвища, начебто самі повроджувались — так, як родять на нашому масному чорноземному ґрунті жито й пшениця, буряки й коноплі. Дивись, одне село синіє тобі своєю назвою, як польова волошка, друге дивиться на тебе вовчим оком, а третє мало не сороміцьким словом до тебе озивається.

Лугове та Польове, Балки та Ярки, Чагарі та Лисогірки — тут великим розумом не світить. Оленівка, Андріївка, Степанівка, Іванівка, Григорівка — тут теж не мудрували лукаво. Свиначі, Чинбарі, Смолокури, Вівчарі зізнавались у простоті душевній. А вже от Веселі Гори, Веселе Поле, Веселий Лан, Веселий Кут, Весела Діброва, Весела Долина, Веселий Гай, Веселий Яр,

Веселий Хутір, Веселі Боковеньки казали вчора й нині кажуть про людей багато. Так і здається, що в таких веселих селах завжди жили весело, бо чого їм журитись у веселому гурті?

От хоч би що, а мені завжди здавалось, що чоловік із села Груші ніколи не буде схожий на чоловіка із села Вишні. Що жінка з села Хлібного завжди буде щедрішою, аніж жінка з села Голодного. Що дядько з Багатої Чернящини завжди буде багатший, ніж дядько з села Бідила. Побувавши на своєму віку в багатьох селах, до одних я переймався любов'ю вже за самі їхні назви, а інші своїми назвами навівали глухий, безпричинний смуток. Мені, повірте, не хотілося б народитись у Шмиглях чи в Ряшках, не хотілося б парубкувати в Коровинцях чи в Коростуватому, не хотілося б женитись у Костогризному чи в Бабському. І я щиро вдячний долі, що тільки чув, а ніколи не жив у Безкровному, Безлюдівці, Безпалівці, Безп'ятному, Безсалівці, Безсокирному, Безуглівці, бо, здається, в селах із такою назвою так і остерігайся, що не матимеш пальця, п'яти, сала, сокири.

Отже, тепер ви знаєте, що я, Хома Прищепя, за своєю вдачею не міг би прижитись у Гектарах чи Елеваторному, у Грижницях чи Газопровідному.

Щоб ви вже почали здогадуватися, спершу назву довколишні села, широко знані по всіх усядах: Білоконі, Велике Вербче, Гончарі, Кривошії... Іще не здогадуєтесь? Гаразд, поблизу є й інші села: Липівка, Малі Дубові Гряди, Сухолужжя, Чудви.

Авжеж, тепер, коли названо ближчі й даліші навколишні села, то в їхньому вінку тільки одне-однісіньке зосталось неназваним, яке скрізь добре знане.

Яблунівка.

Спитаєте у Великому Вербчому на недільному базарі чи в Сухолужжі в чайній про Хому Прищепу — й кожне скаже:

— Прищеп у наших краях багато, й не один Хома серед них може трапитись, але ж питаєте ви, звісно, про того Хому Прищепу, який живе в Яблунівці. Іншими Прищепами ви інтересуватись не станете.

Так і кажуть: Хома Прищепа з Яблунівки. Може б, хто й подумав, що знають мене насамперед за Яблунівку, бо слави зажило село своїми яблуками в області й поза областю, але ж це неправда. Подеколи правда мені бачиться в тому, що Яблунівка стала знаменитою саме тому, що тут народився і живу я, Хома Прищепа.

ІІІ. КРІЗЬ ЗЕМЛЮ ПРОЙШОВ, ЧЕРВОНУ ШАПОЧКУ ЗНАЙШОВ

Кожна людина схожа на щось чи на когось, і, видно, не просто народ колись давав, нагороджував, ліпив саме такі прізвища, а не інші. Коли чоловік нині в паспорті пишеться Вовк, то, либонь, його пращур своєю поведінкою чи подобизною таки нагадував хижого сіроманця; а коли тепер чоловік знаний як Пшеничний, то в давнину безпремінно був не тільки хліборобом-селянином, а й полюбляв пшеницю-пашницю.

Є такі, що схожі на бодню, й не просто на бодню, а на таку, в якій тримають солонину, є схожі на гарбузи. Або й на буряки: один тобі — наче тоненьким корінчиком догори, а другий — вже тоненьким корінчиком донизу. Серед жінок трапляються достоту як наливне яблучко або ж як дозріла вишня.

Вам кортить довідатись, на що схожий я, Хома Прищепа із Яблунівки, а мені так само кортить розповісти. А як розповісти, щоб ви навіч угледіли? Можу сказати, що я не схожий ні на півня, ні на коня; часник чи цибулю трудно назвати моїми родичами; нічогісінько я не позичав ні в якої пори року і ні в якої погоди. Не скидаюсь ні на помідор, ні на огірок, ні на моркву.

Знаєте, в Яблунівці, близько від лісу, живе Максим Грень, з діда-прадіда колгоспний конюх, то Грень і досі, хоч у літах, схожий на жеребця. Петро Кандиба, потомствений яблунівський лавочник, схожий на зайця — і вуха в нього заячі, й губи, й ходить по-заячому. Дмитро Варченко, потомствений сільський коваль, скидається на крука, такий він весь чорний, мов халява в дьогті, такий він горбоносий, мов сокиру тримає на обличчі, такий він чорноокий, мовби очі свої на ніч ховає в комин, у сажу.

То, скажу вам, я не схожий ні на конюха, ні на лавочника, ні на коваля.

Ви любите загадки? Я люблю. Ось послушайте. З ногами, а без рук, з боками, а без ребер, із спиною, а без голови. А чи спробуйте відгадати хоч би таку. Пішли чернички на вечорнички, та як полягали спать, то й досі сплять. Або поміркуйте над такими загадками. Дві ятрівки склали докупи голівки. Само голе, а за пазухою сорочки носить. Щоб не забивали собі памороки, скажу, що загадано в загадках: стілець та лавки. Ви помітили, що, розказуючи про себе, я начебто загадки вам загадую, та все начебто наздогад буряків, правда?

Ось послушайте лишень.

Маленький, чепурненький, крізь землю пройшов, червону шапочку знайшов. Є шапка, але немає голови,

є нога, але без черевика. Маленьке, біленьке, а бабу з воза зсадить. Сам з ніготь, а шапка з чверть. Сидить дід на стовпу у дубленім сіряку. Хоч капелюх має, та нікому його не здіймає. Під сосною-ялиною дід з красною чуприною. Стоїть хлопчик під пеньком, накрив голову брильком. Кіндрат, мій брат, крізь землю пройшов, червону шапочку знайшов.

Як багато загадок — і кожна з якимось хитрим натяком, кожна з секретом, і в жодній прямо не сказано, а криво, хитро, лукаво, щоб кортіло поміркувати. Адже ж можна було просто сказати: гриб. Та для того великої мудрості не треба, а людський розум — інтерна бестія, так і прагне гри. Щось і мене повело-покрутило так, щоб я не прямо сказав, що схожий на гриб, а висловився через пень-колоду, через дорогу навприсядки, з допомогою семи мішків гречаної вовни, та й ті неповні.

І схожий я не просто на гриб, а на гриб маслюк. Спершу, як був хлопчиком, то нагадував молодесенький грибок маслючок, який тільки минулої ночі виткнувся з землі, брилик його блищить від слизу, а на тому брилику ще й голка глици зеленіє. Як підріс, то став чималим грибом маслюком, якого й самого, либонь, вистачило б, щоб засмажити на сковороді та смачно закусити після добрячої чарки. Тепер я ще нівроку гриб маслюк, не струхлявів зовсім, не поточила черва ні мого брилика, ні мою ніжку.

Без загадок мова прісна, як борщ без солі, то я завжди присолюю свою мову. Моя жінка Мартоха спершу страх як дратувалась, коли я затівав із нею таку балачку.

- Корова без ніг, без тіла скирту соломи з'їла.
- Яка корова? — не тямить.
- Сама товста, рука тепла, а рот червоний.

— Хто такий? — супить брови.

— І не кінь, і не пес, їсть дрова, як овес.

— Білим світом закликаю, Хомо, скажи, що в тебе на мислі.

— Про піч кажу тобі, Мартохо, вже паливо вигоріло, треба трохи полінячок підкласти. Завжди їсть, а сита ніколи не буває.

Якісь такі химерії в моїй голові химеряться, що й сам для себе інколи починаю думати загадками. Скажімо, чому б мені просто не подумати, що назустріч по вулиці йде людина? Так ні ж, дивлюсь на ту людину, а в мізках снується: стоїть дуб, на дубі гай, під гаєм моргай, під моргаєм кліпун, під кліпуном дивун, під дивуном сопун, під сопуном хапун, під хапуном трясун. Здавалося б, чому очі подумки не назвати очима? Так де там! Два брати через гору живуть і ніколи один до одного в гості не ходять. А про язик? Лежить колода серед болота, не гние і не іржавіє.

Мабуть, годі вже вам розказувати, що я, Хома Прищепка з Яблунівки, схожий на гриб масляк.

ІV. ЗА БІЛИМИ БЕРЕЗАМИ ТАЛАЛАЙКО ПЛЕЩЕ

Без жінки в хаті не обернешся і в побрехеньці не обійдешся.

Це тепер про мою Мартоху можна сказати словами загадки: стоять розсохи, на розсохах мішок, на мішку млинок, сопун, кліпун, лісок, а в тім ліску куропатки бігають. А коли була молодою; то іншими словами треба було б загадувати і відгадувати: не тополя, а струнка, не

лоза, а гнеться, не вогонь, а пече. Роки ж бо не просто собі минають, а потроху розкрадають людину, й хоч як би ти не піддавався — візьмуть своє, маєш їм платити не чим-небудь, а собою: здоров'ям, силою, молодістю, вродою. Аж поки з Яблунівки переселишся в те село, де невесело: ні кутка, ні вулиці, ні півня, ні куриці.

Як розказувати про Мартоху, то треба з очей починати. Раніше про них можна було б сказати, що то — дві зірки під двома серпами, а тепер, либонь, — через сволок два клубочки висять. Бо літа, літа... Були зірки ті темно-карими колись, тепер злиняли. Як Мартоха дивилась ними — наче ластівками ширяла, а ті ластівки не знали стриму чи впину, була їм завжди воля вольна. Але не завжди ластівками були її очі, вміли вони обертатись у гніві на чорних та лихих круків, од яких у власній жмені не сховаєшся і ложкою не затулишся.

Загадку про зуби та язик знаєте? За білими березами соловейко свище. І така: за білими березами талалайко плеще. І така на пам'ять спливла: повна хата білих кур, а між ними мелькотун. І ще: мур мурований, цеп цепований, посередині пан похований.

Знаєте, хтось таки славно придумав — і все про мою Мартоху: і за білі берези, і за соловейка, і за талалайка, і за мелькотун, і за мур мурований. Бо всякою буває Мартоха, як і вередлива днина весняна, отож і схоже її життя на весняну днину.

І голос її всяким я знаю — то він такий туркітливий, лагідний, мов голуб сизий, і голубом сизим літає по хаті, мирний затишок носить на крилах; а то, дивись, голос її схожий на сойчин, ширяє з кутка в куток, борсається, рветься сердито в білий світ, і сліпа тривога бунтує в ньому; а то вже її голосок схожий на спів синиці, що на-

гадує передзвін срібних брязкалець, так і хочеться слухати, зачарованому й задурманеному, макоцвітному.

Мартоха моя ніколи не вмовкає. Голова її нагадує дзвіницю, на якій дзвін бамкає і бамкає вдень і вночі, бамкає серед людей і на самоті, бамкає з ділом і без діла. Хтось, либонь, сидить на тій дзвіниці безсонний, що не стомлюється смикати за шворку, а било дзвона калатає й калатає, а звуки линуць і линуць. Можна було оглухнути за життя біля такої дзвіниці, але я не оглухнув, просто навчився не чути, навіть вух не затикаючи.

Коси Мартошині тепер нагадують осіннє небо вночі, а в тому небі світяться зірочками сиві волоконця. А колись-бо в косах її ні однісінька костричина не світилась, і були вони — як смоль, як ніч. І що вже я ту смоль, ту горобину ніч її любив і в горобині ночі, і не в горобині! Густі й тверді, як перевесла, сягали їй за пояс, і коли притаковлюсь біля Мартохи, то лежу на її косах, мов на копиці розстеленого сіна. І ніколи не було так, щоб коси її та не пахли чим-небудь: ромашкою, материнкою, любистком, полином, кропом, огірчаним гудинням, яблуневим цвітом, колоссям житнім чи пшеничним, коров'ячим молоком, медом, малою дитиною. Можна було вдихати пахоці шовкової Мартошиної горобиної ночі — й хмеліти, й чманіти, й задурманювати собі мізки.

А хіба не любила Мартоха, щоб її любили? Од слова доброго мого, від погляду підохотливого, від доторку могла вона з похмурої та насупленої умить обернутись на лагідну та ласкаву, хоч до болячки клади; і все в ній починало грати — брови її грали, очі грали, губи грали; і вся вона згори донизу починала грати — грудьми, руками, стегнами. І тоді прокидалось бажання набли-

зитись до Мартохи, губами торкнутись до тієї музики, якою тремтіли її губи, своїми руками торкнутись до тієї гри, якою грали її руки, і вібрати всю гру Мартошину в себе, випити її музику до краплинки, не залишити нічого сінько.

Гаразд, сьогодні можеш ти наслухатись тієї Мартошиної музики, навпиватись донесхочу її грою, але ж і назавтра всього того Мартошиного багатства залишалось багато — стільки ж, як і вчора, якщо не більше. А може, й більше, бо, либонь, мала Мартоха невбунні джерела, які не мілкішали, з яких ото і ллялись цілющі потоки її солодкої жіночої музики.

Гой, Мартохо, чи ти здогадуєшся, як я думаю про тебе — і про очі твої, й про голос, і про губи, і про зуби, і про груди? Вір чи не вір, а я тебе ні підстаркуватою, ні старою бачити не хочу, ти й досі ввижаєшся мені молодю, тільки вголос не зізнаюся, бо що почую від тебе? Почую, що мені молоденькі завжди в голові!

Слухай, Мартохо, мені й справді подеколи здається, що жінки зовсім із іншого тіста, ніж чоловіки. І хоч із тобою прожили в парі цілісіньке, вважай, життя, ти й досі таки з іншого тіста, яке ото я печеним та вареним їм, подеколи стільки їм, що з горла лізе, а ніколи ситим не буваю, — і чого б то воно так велось і ведеться у нас, Мартохо? Кожна жінка на смак інша, є такі, наче з житнього борошна замішані та спечені, є такі, наче з пшеничного борошна цьогорічного помолу; об ту, дивися, можеш зуби поламати, наче об цвілого сухаря, знайденого у смітті під лавкою; а та, поглянь, схожа на пухенький млинець, на який не пошкодували вершків, яєць та масла, і той млинець щойно з пательні, пахтить теплом, здригається, рум'яний — слина сама в роті по-

чинає текти, ковтаєш, облизуєшся. А ти, Мартохо, колись нагадувала мені паляничку, яка добре підійшла на черені, аж світиться червонястими відблесками, пучка сама тягнеться до такої палянички, щоб ущипнути крихту і мерщій кинути на зуби. Тепер, звичайно, куди тобі проти тієї палянички, якою ти раніше пробуджувала мій молодий голод, тепер уже пучка хіба ж так тягнеться до тебе, щоб ущипнути крихту і покласти на зуб, але ж спогади які — мов рута!

Ото вночі, бувало, розказую тобі, Мартохо, про тебе ж таки, не про когось, а ти, відьомське зілля, слухаєш і віриш кожному слову моєму. І хоч би як тоді, замолоду, називав тебе — іменами яких птахів, іменами яких квітів, іменами яких зірок небесних! — а ти вірила, а тобі подобалось і все мало було, й ти аж трусилась, коли я вмовкав, бо так тобі вуха свербіли — слухати і втішатись. От дивно, чомусь жодного разу не сказала: «Чисто бреше — і віяти не треба!» Або не сказала: «Така то правда, як пси траву їдять».

І тоді знав, і тепер знаю, що чим більше кицьку гладити, тим вона вище горб підіймає, а тягло ж за язика, кортіло пишатися своєю Мартохою, мов кошеним у попелі.

Може, то не тільки про мою Мартоху сказано — за білими березами талалайко плеще? Може, то й про мене, про мого талалайка? Заліз черв'як у хрін та й хвалиться, що йому добре.

V. ВЕРЗИ, ВЕРЗИЦЕ, ПОКИ ВЕРЗЕТЬСЯ

Отож, Мартоха весь свій вік орудує язиком, як циган пужалном. Що в Мартохи на губі — те й на язиці, а як говорить — наче шовком гаптує. Казав їй:

— Такий язик, що й на припоні не вдержиш! Бігаєш із ним, як із мечем. Про тебе казано: говорила-балакала до самої смерті, а перед смертю взяла мазницю, пішла по мед.

— Великий рот у вола, а не говорить, тільки реве, — одказує.

— Мартохо, ніхто тебе в Яблунівці не перебалакав — і я вже не перебалакаю, бо маєш губу — мов на коловороті гуляє.

— Говорила смілянська баба: вдарив у губу — перебив рахубу, — сиплються їй із рота приказки у відповідь на мою приказку.

Довгий язик моєї Мартохи — не такий і великий ґандж, ген у молодиць хіба тільки такі ґанджі бувають! А справжній ґандж який, ви гадаєте? Коли по інших яблунівських молодицях оком кину, то дуже мені душу верне з їхньої неохайності, коли, як ото говориться, видно ззаду Супрунаду. Не люблю тих, у кого так ведеться, що хата й три дні не мететься.

Авжеж, і чоловіки — так само, як і жінки, — поріддя з одного угіддя, і серед них водяться оті, що їдять, як пани, а накидають, як свині, чи оті водяться, що руки мили ще тоді, як мати в кориті купала. Але жінка таки має бути за взірець хутчій, ніж чоловік, хай би про неї не подейкували: баба гірша скаженого їжака — хоч не вкусе, так наляка.

Та повело вже мене через тин навприсядки, а кортить виповісти вам найбільший Мартошин гріх, її ґандж, який їй солодший печеної редьки.

Позички та борги!

Нема, либонь, у Яблунівці такої хати, в якій би Мартоха та щось не позичила на своєму віку, і немає, звісно, такого дня, щоб вона перед кимось у боргу не була! Все позичає моя жінка: сіль, сірники, олію, дріжджі, пшоно, корицю, лавровий лист, перець, гречану муку, шмат свинячої голови на драглі. А то, пригадую, в старій баби Тиндички якось після війни, коли з усім сутужно та скрутно доводилось, позичила моя жінка півня до своїх трьох чи чотирьох курок. Бо хтось був розпустив славу про Тиндиччиного півня, що той славно курей покриває, вони краще несуться, і кожне яйце з гарантованим зародком, стопроцентні курчата з тих яєць вилуплюються. Півень утік із нашого обійстя, і добре, що об'явився в хліві баби Тиндички, мали б мороку з тією позичкою! А ще моя жінка позичає вила, сапи, лопати, коцюби, чаплії, граблі, серпи, ціпи та ціпилна, горщики, глечики, макітри, пательні, ложки, ножі, сита, дека, баняки, корита. Мала великий сприт до цього діла, і той сприт уночі не давав їй спати, спить — і вві сні бачить, як ото просить, бере та додому несе.

А навіщо? Спитайте її, мене не питайте, бо не знав і не знаю.

Але так само своє любила й любить давати. Правда, не віриться, правда, так чомусь по наших подільських селах не дуже й заведено тепер? Бо неспроста мовиться, що радісно береться, та смутно віддається. А чи отак іще: бодай той здоров був, що мені винен, а той, кому я

винен, — щоб умер. Мартоха вдалась не тільки на борги та позички, а й на дайки та віддайки. Отож так уміла майстерно забалакати сусідку, що, дивися, сусідка вже з нашої хати з порожніми руками не піде, щось таки понесе, хоч, може, й непотрібне. Бо Мартоха моя душею хворіла та світом нудила, коли хтось у неї в боргу не був! І яку вагу мало те, що позичити: вузлик квасолі — то й вузлик квасолі, віхоть соломи — то й віхоть соломи. І зовсім для неї не мало ваги, що, може, ту квасолю сама вчора позичила, що, може, та солома самій ось сьогодні ввечері знадобиться на підпал у печі! І зовсім не важило, що, може, вперто віднікувались од квасолі та соломи, бо, мовляв, свого добра вдома вистачає, — Мартоха так уміла забити памороки, такого туману язиком напускала, що домагалася свого!

Гарно сказано: «Не позичай, бо злий обичай: як віддає, то ще й лає». Мудро мовиться: «Якщо обрид тобі хто, позич йому грошей». Але то все не про Мартоху, то про інших, а моя Мартоха страх як любила своїх боржників, страх як шанувала тих, кому винувата була!

А секрет-причину цієї химери тільки я один знаю на всю Яблунівку, навіть Мартоха не здогадується. Секрет-причина дуже простий, як гола п'ята: всякі позички водять мою жінку з одного кутка на другий, від хати до хати, від людини до людини і дають їй привід і змогу чесати язиком, якого чим більше чешеш — тим дужче йому кортить. Позичками-боргами, дайками-віддайками хитромудра Мартоха всю Яблунівку тримає в кулаці, всеньке село приманює до себе, щоб уволю з усіма про все набалакатись.

Любить-бо моя Мартоха гріти зуби на сонці, якби могла, то свою балачку сороці на хвості пов'язала б, щоб сорока розносила.

— Ти, Мартохо, знаєш, що в людей і в горшках кипить.

— Мені, Хомо, з уст, а тобі за пазуху шусть!

— Таким ціпом, Мартохо, тільки чортам тютюн молотити.

— Кажи чортзна-що, аби даром пара з рота не йшла!

— Нащо нам музики, Мартохо, коли в нас довгі язика! Отакого б язика та на підошви.

— Верзи, верзице, поки верзеться.

Правда ж, добре балакати з моєю Мартохою? Але не був би я Хомою Прищепою, якби піддався своїй жінці на поталу, якби вона могла мої мізки закрутити, якби могла порядкувати моїми клепками в голові так, як порядкує горщиками в печі. Язик — то налигач, яким налигують корову чи телицю, і хоч ні в кого немає такого налигача, як у моєї Мартохи, все ж я завжди зоставався неналиганим, кум королю і сват самому міністру.

Гой, Мартоха! Якось пішла до молодиці на сусідній куток позичити глечик молока, віддали їй свіжого, з-під корови вранці, а поки повернулась Мартоха додому ввечері, то молоко в глечику скисло — бо треба ж було по дорозі кожного здибати, кожного язиком своїм зачепити, набалакати-наговорити-натеревенити-намолоти сім мішків гречаного Гаврила!

VI. ПОДАРУНКИ ЗА ДНІПРОМ БЕЗ ШТАНІВ ХОДЯТЬ

Отож, про Мартошині борги та позички. Хай би з себе ще позичала яку кофтину чи куфайчину, запаску чи блузку, хромові чоботи чи червоні

гумові калоші. Хай би з себе не жаліла тернової чи вовняної хустки, намиста чи ковтків дівочьких своїх у вуха. А то ж не втримувалась, щоб моє кому-небудь із сусідів чи родичів не подарувати. Шукаю, колись давно було, свого кисета — із зеленого шовку, заполоччю вишитого, — а кисета нема, позичила Мартоха колгоспному конюхові, що солону привіз під нашу хату з поля. Мав я стару, ще з війни принесену, шапку, в цій шапці чи біля гною крутився на короварні, чи по жом їздив на цукро-завод у Велике Вербче, — і десь запропастилась шапка, потім угледів на чередникові, що теличку нашу випасав. Так само й галіфе моє міліцейське синє з нашитими на колінах і на сідниці латками (галіфе Мартоха виміняла була за яйця на районному ярмарку) раптом опинилось на яблунівському нашому мельникові, бо треба було віддячити за якусь послугу.

— Мартохо, — казав своїй жінці, — подарунки за Дніпром без штанів ходять.

— Краще дарувати, ніж брати, — не лізла по слово за пазуху.

— Але ж ти любиш позичати й глину з половини, — дорікав.

— Дарують, небоже, що самим негоже, — вдавалась Мартоха до філософії. — Знаєш же добре: беріть, свате, бо все одно свиням викидати.

Але долі своєї й конем не об'їдеш: як кого схоче — на ноги поставить, а кого з ніг звалить. Якось Мартоха почала так лащитись, так догоджати, як ото здатний лиш лисом підшитий і псом підбитий. Ну така вже добра, що ледве в пазуху не вскочє.

— Що тобі, Мартохо, треба? — питаю. — Чого вертишся, як чорт у баклазі?

— А хіба я завжди не верчусь перед тобою, як сорока на тину? Хіба не стелюсь перед тобою, мов перекотиполе?

— Не завжди сорокою і не завжди перекотиполем. Буває, що коло носа в'єшся, а в руки не даєшся.

— Ой Хомонько-дукачику! Ой Хомонько-карбованцю! Та хіба вже я така слизька, що обома не вдержиш? Ти ж бо хитрий, можеш, мов лисиця, хвостом накритись.

— Та говори, що треба.

— Ха-ха-ха! — сміється Мартоха, світить мені очима, наче свічки ставить — тільки не перед Богом, а перед чортом. — Добра тобі хочу.

— Якого добра? Чи не отого добра, від якого шукають другого добра?

— Одарку Дармограїху знаєш?

— Оце ота хитра, мов шука, та все ж таки не з'їсть йоржа з хвоста?

— Вона, Хомонько! Снить, а кури бачить. Дуже мене просила за тебе.

— Просила?

— Просила, умовляла, золоті гори обіцяла. Щоб я тебе позичила їй на літо й осінь, на якогось півроку.

Очі мої полізли на лоба — як в отого чортополоха, що з телячим хвостом надумав у вовки сунутись.

— Як то позичила? Чи я підрешіток, щоб позичати? Чи я залізний гак, щоб витягнути відро, яке впало в криницю? Мартохо, схаменись, бо ти вже так допозичалась, наче тебе дурний старорежимний піп хрестив, тільки намарне в воду не впустив.

— Не дурна я і в дурного не зимувала, Хомонько, — горнеться до грудей і шепоче, мов раки в торбі. — Не насправді ж позичити, а про людське око.

— Тому й шепчеш у своїй хаті, щоб тебе на сусідському кутку не почули?

— Не дивись на мене, Хомонько, мов собака на ви-сівки... Трохи поживеш у Одарки Дармограїхи, тебе не убуде, а в нашій хаті прибуде.

— А що прибуде, коли я убуду?

Мартоха, бачу, й далі хитрує, мов дідько в греблі.

— Телятко за тебе обіцяла від своєї корови. А ти ж бо знаєш, яка в Дармограїхи корова — молоко дає, мов сметану, а годувати можна хоч остюками, однаково до-їтиметься.

— Та нащо я їй здався, що хочеш позичити?

— Бо знає базари, магазини й нетрудові доходи, то прискіпуються. А так вона тепер усім казатиме, що живе твоїм коштом, твоїми заробітками, — від неї й відскочать причіпки, мов сухий горох од стіни, Одарка й далі внаджуватиметься в горох, а не в сочевицю.

— Я ще ніколи, Мартохо, не був позиченим чоловіком, то й не відаю, як то позичені чоловіки живуть із тими жінками, що їх позичили, — скрушно чухаю свою чуприну. — Значить, пристати в прийми до Одарки тільки про людське око, а з тобою й далі жити не про людське? Легше, мабуть, навчитись орати клепкою...

— Не тільки навчишся клепкою орати, а й товкачем хліб різати, а й ступою латки до штанів пришивати.

— Але ж позиченого три годи назад ждуть.

— Хомонько, думаю, за ту телицю три годи забагато, а так — на осінь та зиму. Якось перебудеш позиченим.

— Дурний дає, а розумний бере.

— Хто зразу дав, той два рази дав.

І, бачу, якщо не вговорила Мартоха, то вговорить. Бо хіба ж мені не знати, що в чужу жінку чорт ложку меду

кладе, тому до неї й липнуть? І хоч я вже немолодий собака, а в мене теж дригаються жили, та й недарма кажуть, що в старій печі дідько теж топить. В чужу гречку завжди кортить ускочити, а тут сама гречка до тебе напрошується, і ту гречку звати Одаркою Дармограїхою — не з останніх вона молодиць у нашій Яблунівці!

Мартоха з моїх очей вичитала, що вже ладен пристати на її вмовляння, ладен піти на собачу стежку, і давай підхвалювати Одарку Дармограїху:

— Вона в кропиві шлюб брала, буде тобі в неї так, мов щодня кутя чи Великдень. Сьогодні — кутя, завтра — Великдень, і ні одного тобі дня посту.

— Хіба інших, Мартохо, у Яблунівці нема, — питаю, — що захотіли б її куті і в будень, і в свято? Чого накинула оком на мене?

— Бо хто ще так позичає, Хомонько, як я? Хіба ще є в селі такі, як я, що зичать кожному добра, а собі зла? Та вони тобі й пустої дірки не дадуть! Ходила Одарка Дармограїха по хатах, просила теж позичити на якийсь час, та їм шкода лою — світять водою.

— До кого ж вона ходила? — цікаво мені почути.

— До Нінки Шарпачки, просила дати Шарпака, але Нінка пообіцяла дати їй за царя Митрохи, як буде людей трохи.

— Як бабак свисне — тоді бачитиме Шарпака.

— То крутнулась до Ганки Вовчихи, канючила Вовка...

— Теж за теличку?

— За теличку, Хомонько!.. Але ж у Ганки й льоду на Водохреща не вициганиш... Хіба що за царя Тимка, як стане земля тонка.

— Добре приспічило чоловіка, раз стільки гасала.

— Так то ж не так для себе, як для сільради... Одарка Дармограїха і до Векли Шпаркої ходила, та Векла винна їй сотню грошей, просила взамін за гроші старого Данила Шпаркого, вмовила Веклу, бо хоч і чортові думки, а слова в неї з маслечком, і так вихваляла Веклу — і що чепуруха, і що господиня. А що? Сам Данило не захотів! Якби ж, каже, якась молодша позичала, то згодився б. Сімнадцятий, бач, йому кортить! А ми, Хомонько, з тобою не такі, я не скупа, а що вже ти щирий!

— Ага, міняєш бика на воли, аби дома не були.

— На теличку! Але ж ти повернешся, а теличку віддавати назад не доведеться. Теличка виросте, стане корівкою-первісткою, доїтиметься. Е-е, свою корівку тримати — це, Хомонько, як говориться, не станеш вовком орати. Корівка своя — це ж і здоров'я, і сила: нап'єшся сметанки, то не доведеться й руки смолити, щоб чорта втримати, бо таким богатирем станеш. А на старість хіба здоров'я нам не знадобиться? Корівка славна — це ж і від людей повага та шана, щоб не казали, що в тебе, Хомонько, і за вухом не свербить, що ти в ус не дмеш!

Чую, вмовила клята Мартоха! Звісно, чужим пивом весілля не одбудеш, але ж Одарчина теличка стане нашою теличкою. Розумом розкинула Мартоха широко. Можна й остерігатись, як Нінка Шарпачка чи Танка Вовчиха, можна сидіти нишком-тишком, як вус сидить, коли бороду голять. А коли трапляється нагода, то чом не почесатись отим рогом, який таки дістане?! Може, й потрапиш якому дурносміху на зуби, може, хтось і вищириться, мов печене поросся, то що? З посміху люди бувають.

Може, і з такого посміху, як я, Хома Прищепа, стане колись людина.

— Це ж, — кажу Мартосі, — теличка виросте, відгуляє з бугаєм, приведе телятко, а ми телятко те вигодуємо, поведемо на продаж...

— І вести не доведеться, — перебиває жінка, — а купці самі біля хати хмарою витимуться.

— Ми ж і не кожному продамо...

— А за вторговані гроші можна буде і чоботи справити, і костюм тобі ж таки, Хомонько, щоб носив здоровий, а на краще заробив.

— А чи тобі зимове пальто з лисячим коміром, отаке, як головиха носить.

— Та я б обійшлась, чоловіче, — сокорить.

— А чи ми гірші від інших?

— Та воно, либонь, не випадає козі хвалитись, що в неї хвіст довгий.

— І в нашої кози, Хомонько, хвіст виросте!

— Заживемо з тобою, Мартохо! Так заживемо, що про нас і кури говоритимуть.

— Ой, говоритимуть!

VII. КВАША ПІД БОКИ ВЗЯЛАСЯ, А КИСІЛЬ ВУСА ЗАКРУТИВ

По-всякому чоловіки потрапляють до чужих жінок, а щоб так?..

Ну, буває, їде до Хоми, а опиняється у куми, бо як до тієї куми не навідатись на нічку, коли в неї така червона запаска! Є такі, що, як заплутаються в жіночих спідницях, — ні сільрада не здатна розплутати, ні міліція, ні суд, ні районний прокурор. А чи мало парубків — як побачить дівку на вулиці, то слідом починає бігти, мов собака за возом. Хіба мало отих котів, що масло люблять?